

Науково-методологічні засади сучасного краєзнавства

У статті розглядається актуальність та необхідність формування дисципліноформуючого статусу краєзнавства як сучасної наукової дисципліни.

Ключові слова: краєзнавство, методологія, історико-географічний край.

Oleksandr Reient

Scientific and Methodological Principles of Modern Local History

The article represents the urgency and necessity of acknowledging local history as a modern scientific subject. The methodological basis of local history researches are scientific approaches and principles which are generally accepted in the science to cognize the processes of nature and society development, such as scientific and historical character, complexity and systematic character. Being based on these universal principles of scientific cognition, local history should not only improve in current situation, but, in fact, it should rather re-build its own theoretical and methodological foundation. When it comes to the methodology of local history studies, the following traditional methods which are typical to these studies are usually called: literature review, mapping, field observation method, visual method, questionnaire, etc. They are used in the majority of the local history researches at the micro level. Of course, they are important to local history and are often practiced. At the same time, their use should be improved both in local history studies and in the related disciplines, taking account their achievements. However, today due to the emphasis on the advanced interpretation of the object-subject area of local history studies, there is an urgent need for research testing methods at meso- and macro-levels.

Key words: local history studies, methodology, historical and geographical region.

Александр Реєнт

Научно-методологические основы современного краеведения

В статье рассматривается актуальность и необходимость формирования дисциплиноформирующего статуса краеведения как современной научной дисциплины.

Ключевые слова: краеведение, методология, историко-географический край.

Краєзнавчий рух в Україні пройшов тривалий шлях і має беззаперечні досягнення. В минулому році відзначався 90-річний ювілей Національної спілки краєзнавців України, яка веде свій родовід від Українського комітету краєзнавства, створеного 1925 року, а у відродженому вигляді існує з 1990 року. Поступ україн-

ського краєзнавства з минулих століть до сьогодення узагальнено представлений нами в одному із номерів журналу «Краєзнавство» за 2015 рік¹. Нині краєзнавчий рух і його авангард Національна спілка краєзнавців України продовжують примножувати свої традиції, збагачуючи вітчизняну науку, історію, культуру.

¹ Реєнт О., Дмитрук В. Поступ українського краєзнавства // Краєзнавство. – 2015. – № 1/2. – С. 8 – 27.

Разом з тим, сьогоднішня наповнена новими реаліями і викликами, які потрібно враховувати. Інтенсивний розвиток сучасної науки, що характеризується методологічними проривами, стрімким поширенням новітніх дослідницьких методик, підходів і концепцій, виникненням нових наукових напрямів і дисциплін, вимагають від краєзнавства йти в ногу з часом, щоб не опинитися на узбіччі наукового процесу. Пошук власного місця в сучасному науковому просторі диктує вітчизняному краєзнавству необхідність осягнення передусім власного досвіду, адже в українському краєзнавстві за багато десятиліть напрацьований значний матеріал, що потребує наукової систематизації і осмислення. Не менш важливим є оволодіння передовим методологічним арсеналом вітчизняної і зарубіжної науки. Загальні тенденції сучасної науки до синтезу і посилення інтеграційних процесів, взаємовпливу і взаємопроникнення різних галузей знань ставлять нові вимоги перед краєзнавством як міждисциплінарним напрямом, що виник на фундаменті, закладеному історією, етнографією, географією, археологією, природознавством, генеалогією, економікою, культурологією тощо. Як синтетична галузь наукового знання воно має активніше сублімувати основні принципи і методологічні підходи суміжних та споріднених наук й виробляти власний інструментарій і теоретичні атрибути, притаманні кожній самодостатній науковій галузі. Краєзнавство має не механічно переймати знання, отримані іншими науками, а органічно включати їх у цілісну систему науки про край. У зв'язку з цим постає нагальна потреба оновлення теоретико-методологічних засад краєзнавства, його категоріального апарату, обґрунтування власної номенклатури наукових дефініцій і понять, про що, зокрема, йшлося на V (позачерговому), з'їзді Національної спілки краєзнавців України, ініціювалася дискусія з цих проблем². Вирішення цих проблем буде сприяти утвердженню дисципліноформуючого статусу краєзнавства як сучасної наукової дисципліни.

Попри те, що авторами ряду наукових публікацій вказувалось, і цілком справедливо, на невідповідність між масштабністю краєзнавства як суспільного явища та рівнем його наукового узагальнення, відставання розробки теоретико-методологічної бази краєзнавства, все ж потрібно зазначити, що в роки незалежної України зріс інтерес до розробки загальної теорії краєзнавства, більш глибокого опрацювання теоретико-методологічних засад окремих структурних елементів національного краєзнавства. В результаті маємо певні напрацювання, цікаві підходи, ідеї, котрі висловлювалися на краєзнавчих конференціях, публікувалися на сторінках періодичних видань, зокрема в журналі «Краєзнавство», інших виданнях. Сучасні теоретичні та практичні розробки з основних питань краєзнавства містить підручник «Основи краєзнавства» для студентів вищих навчальних закладів, підготовлений Національною спілкою краєзнавців України³. Авторський колектив з урахуванням результатів новітніх наукових досліджень приділив, зокрема, належну увагу й висвітленню науково-методологічних засад краєзнавства, головних напрямів у структурі краєзнавства. Все це є добрим підґрунтям для подальшого розвитку теорії та методології краєзнавства.

Передусім потребує подальшої розробки питання об'єктно-предметної сфери краєзнавства. У краєзнавстві об'єктом вивчення є «край», тобто певна територія, яка підлягає комплексному дослідженню. Це базове у краєзнавстві поняття є багаторівневим. Під краєм розуміють і великі регіони, що склалися у процесі історичного розвитку як окремі історико-географічні території, і різного масштабу адміністративно-територіальної одиниці як сучасні, так і в минулому. До сфери вивчення краєзнавства належить також широке коло різнопланових об'єктів, локалізованих у межах цих територіальних утворень, виробничих, архітектурних, культурних та ін. Потрібно враховувати й етнодуховну складову поняття «край». Все це відноситься до об'єктно-предметної сфери краєзнавства. За поширеним визначенням краєзнавство передбачає

² Звіт Правління Національної спілки краєзнавців України (доповідь Голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта // V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України (23 січня 2012 року). Матеріали та документи. – К., 2012. – С.43 – 49.

³ Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М-во освіти і науки України, Харк. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, Нац. спілка краєзнавців України; за ред. О.П. Реєнта. – Харків, 2015. – 332 с.

комплексне дослідження певної території (краю). Тобто, краєзнавче дослідження апіорі передбачає комплексний підхід до вивчення краю, адже й сам край (історико-географічний край) є певним комплексом, універсальним за своєю суттю територіальним утворенням, оскільки об'єднує різного походження складові. У науковій літературі використовуються різні терміни на позначення цього феномену: «природно-історично-соціально-територіальний комплекс»⁴, «суспільно-територіальний комплекс» (СТК)⁵ тощо. Оскільки край є складним явищем, котре функціонує в часі і просторі, то дослідникам це дає підстави пропонувати застосовувати при його аналізі системний підхід, тобто вважати такий комплекс системою⁶. Ясно, що багатоплановість базового поняття (об'єкта дослідження) ускладнює структурування краєзнавства як сфери наукового пошуку. Різний масштаб територіальних одиниць вимагає застосування відповідної методології краєзнавчих досліджень на різних рівнях: нижньому (мікрорівні), середньому (мезорівні) та вищому (макрорівні). Разом з тим, таке бачення об'єктної сфери розширює можливості й посилює роль краєзнавства як комплексної наукової галузі, робить його перспективним науковим напрямом.

Як галузь науки краєзнавство базується на тих самих методологічних основах, що й вся наука. Загальний стан розвитку науки, збагачення її теоретико-методологічного арсеналу дає краєзнавцям змогу в повному обсязі використовувати сучасні наукові підходи та методи. Тобто методологічною основою краєзнавчих досліджень є наукові підходи та загальноприйняті принципи наукового пізнання процесів розвитку природи та суспільства, такі як науковість, історизм, комплексність, системність. Базуючись на цих універсальних принципах наукового пізнання, краєзнавство в сучасних умовах має не лише удосконалювати, а, по-суті, великою мірою вибудовувати заново власний

теоретико-методологічний фундамент. Коли йдеться про методологію краєзнавства, то зазвичай називаються як властиві краєзнавству такі традиційні методи як літературний, картографічний, метод польових спостережень, візуальний, анкетний та ін., котрі застосовуються під час дослідження краю переважно на мікрорівні. Безумовно, вони важливі для краєзнавства, найчастіше практикуються й потрібно удосконалювати їх застосування у краєзнавстві з урахуванням досягнень у цій сфері суміжних дисциплін. Проте в сучасних умовах, у зв'язку з акцентом на розширену трактовку об'єктно-предметної сфери краєзнавства, нагальною потребою бачиться відпрацювання методики досліджень на мезо- і макрорівнях досліджень. І без використання досягнень інших дисциплін тут не обійтися.

Під час розробки теоретико-методологічного фундаменту краєзнавства на цих рівнях можуть застосовуватися підходи, напрями, течії, теорії багатьох наук, передусім географії, історії, історіософії. Це, передусім, хорологічний (просторовий) підхід (метод), що традиційно застосовувався в географії й перенесений у географічне краєзнавство та краєзнавство в цілому, який визначає простір основною домінантою дослідження. Це й синергетичні, стадіально-хвильові підходи. Важливим в сучасних умовах є застосування екологічних підходів до вивчення краю тощо.

Оскільки краєзнавчі дослідження обов'язково ґрунтуються на засадах міждисциплінарного підходу, краєзнавство може застосовувати різні методи, якими користуються природничі та соціогуманітарні науки. Серед наукових методів особливо важливими для краєзнавства є порівняльний, генетичний, метод типологізації, кількісні методи обробки інформації та інші. Застосування того чи іншого методу під час проведення краєзнавчих досліджень потребує творчого підходу, який при цьому має враховувати поставлені цілі та завдання, а також вимоги часу. Свідоме застосування науково обґрунтованих

⁴ Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. – 1994. – № 1-2. – С. 4.

⁵ Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування // Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези допов. міжнарод. наук.-метод. семінару. – Харків, 1994. – С. 3 – 4.

⁶ Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. – 1994. – № 1-2. – С. 4.

методів у межах певної методології дозволяє краєзнавцю створити цілісний образ краю.

Потрібно зазначити, що узагальнення теоретичного і практичного досвіду в краєзнавстві, удосконалення його науково-методологічних основ, розробка галузевих напрямів – ці завдання, як пріоритетні, містить запропонований Національною спілкою краєзнавців України проєкт Державної програми розвитку краєзнавства до 2025 року⁷. Враховуючи нагальну потребу в

розвитку теоретико-методологічних засад краєзнавства, необхідно бачиться підготовка в галузі краєзнавства ґрунтовних методологічних праць, методичних розробок, довідників, які б озброїли дослідників-краєзнавців сучасним методологічним інструментарієм. А це, в свою чергу, піднесе на більш високий рівень науковий потенціал краєзнавства, дасть краєзнавству можливість зайняти належне місце в структурі сучасних наукових напрямів і дисциплін.

References

1. Zvit Pravlennya Natsional'noyi spilky krayeznavtsiv Ukrayiny (dopovid' Holovy NSKU, chlena-korespondenta NAN Ukrayiny Oleksandra renta // V (pozacherhovyy) z»yizd Natsional'noyi spilky krayeznavtsiv Ukrayiny (23 sichnya 2012 roku). Materialy ta dokumenty. – K., 2012. – S. 28–49.
2. Perspektyvy rozvytku krayeznavchoho rukhu: propozytsiyi do proektu Derzhavnoyi prohramy rozvytku krayeznavstva na period do 2025 r. // Krayeznavstvo. – 2013. – # 1. – S. 4–7.
3. Zhupans'kyy Ya., Krul' V. Pro ob»yekt i predmet vyvchennya natsional'noho krayeznavstva // Krayeznavstvo. – 1994. – № 1–2. – S. 3–6.
4. Osnovy krayeznavstva: pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Khark. nats. un-t imeni V.N. Karazina, Nats. spilka krayeznavtsiv Ukrayiny; za red. O.P. Reyenta. – Kharkiv, 2015. – 332 s.
5. Palamarchuk M.M., Palamarchuk O.M. Teoretychni osnovy heohrafichnoho krayeznavstva i sotsial'ne rayonuvannya // Suchasnyy stan ta perspektyvy vyvchennya heohrafiyi ridnoho krayu u shkolakh: Tezy dopov. mizhnarod. nauk.-metod. seminaru. – Kharkiv, 1994. – S. 3–4.
6. Reyent O., Dmytruk V. Postup ukrayins'koho krayeznavstva // Krayeznavstvo. – 2015. – № 1/2. – S. 8–27.

⁷ Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проєкту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 4–7.